

Husby-Sjutolfts kyrkas bilder och språkband i medeltida och gregoriansk sång

Söndagen den 16:e augusti 2009 kl 19 i Husby-Sjutolfts kyrka

Varje gregoriansk sång är en liten del av en gudstjänst som i sin tur är en del av en liturgi som med en serie gudstjänster sträcker sig över ett helt dygn. Tillsammans bildar alla dygn ett liturgiskt år, som är att betrakta som en enhet. Att lyssna på en gregoriansk sång ryckt ur sitt sammanhang är lite som att lyssna på en ton ur en symfoni, eller betrakta en sten i en kyrkvägg: De är naturligtvis vackra i sig, men man får ingen bild av helheten.

Bakom i stort sett varje bild i kyrkan döljer sig en hel liturgi. Eftersom det finns fler dagar på ett år än plats för bilder i kyrkan har man när det gäller bilderna i kyrkan koncentrerat sig på att avbilda de största helgerna och populäraste helgonen. Det är också dessa som oftast återkommer i de fragment av svenska medeltida handskrifter som överlevde reformationens autodaféer.

Vi kommer att gå igenom några bilder från koret och bakåt mot ingången i Husby-Sjutolfts kyrka och ge små exempel ur liturgierna som hör ihop med dessa bilder. Det blir alltså ett minst lika pedagogiskt som musikaliskt program, som ett föredrag med ljudbilder, där föredraget finns i detta häfte, och vi står för ljudbilderna.

KORET, ÖSTRA VÄGGEN

Till vänster om altaret

Tre vise män (heliga tre konungar) tillber Jesusbarnet (Matt. 2:1-12).

Text: [reges] tharsis et insule munera offerunt

(Ps. 72:10; Kungar från Tharsis och öarna frambär gåvor).

Ibland säger man nuförtiden att något i Gamla testamentet - som t ex citatet från psalm 72 - *förebådar* något i Nya testamentet - i detta fall de tre vise människors tillbedjan - men det var inte riktigt så man såg på den saken under medeltiden. Skillnaden kan sägas vara att mellan det som förebådar och det som förebådas finns ett kausalt samband, ett orsaksammanhang: En flammande solnedgång förebådar nästa dags oväder, och så är det med tecknen som förebådar världens undergång (Matt. 16:2-3; Luk 21:7-33). Förhållandet mellan kungarna i Ps. 72 och de vise männen i Matt. 2 såg man dock som en *typologi*, dvs saker av samma "typ", eller en *prefiguration*, en bild som står för en annan.

Ett exempel ur *Svenskt Bibliskt uppslagsverk* ("Filo", s 544 sp 2) kan belysa skillnaden. Vi läser i 1 Mos 3 kap om Adams fall, om hur

ormen lurar Eva att äta av kunskapens träd, och hur Eva ger Adam att äta. Vad betyder då detta? Jo, “ormen är begärelsen, kvinnan sinnestörnimmelsen, mannen förnuftet. Begärelsen kan inte direkt angripa förnuftet utan måste gå omvägen över sinnena”. Adam och Eva och ormen *förebådar* inte, utan *är i själva verket* dessa saker. På samma sätt är det heller inte så att sädeskornet och vetemjölet på sid 33 i detta häfte *förebådar* Kristus, utan att de i en djupare, sannare och mer väsentlig betydelse är identiska. Detta sätt att läsa Bibeln, som symboler, metaforer och allegorier, var det som gällde från Nya testamentet till *Biblia Pauperum*, som Albertus Pictor använde som förlaga.¹

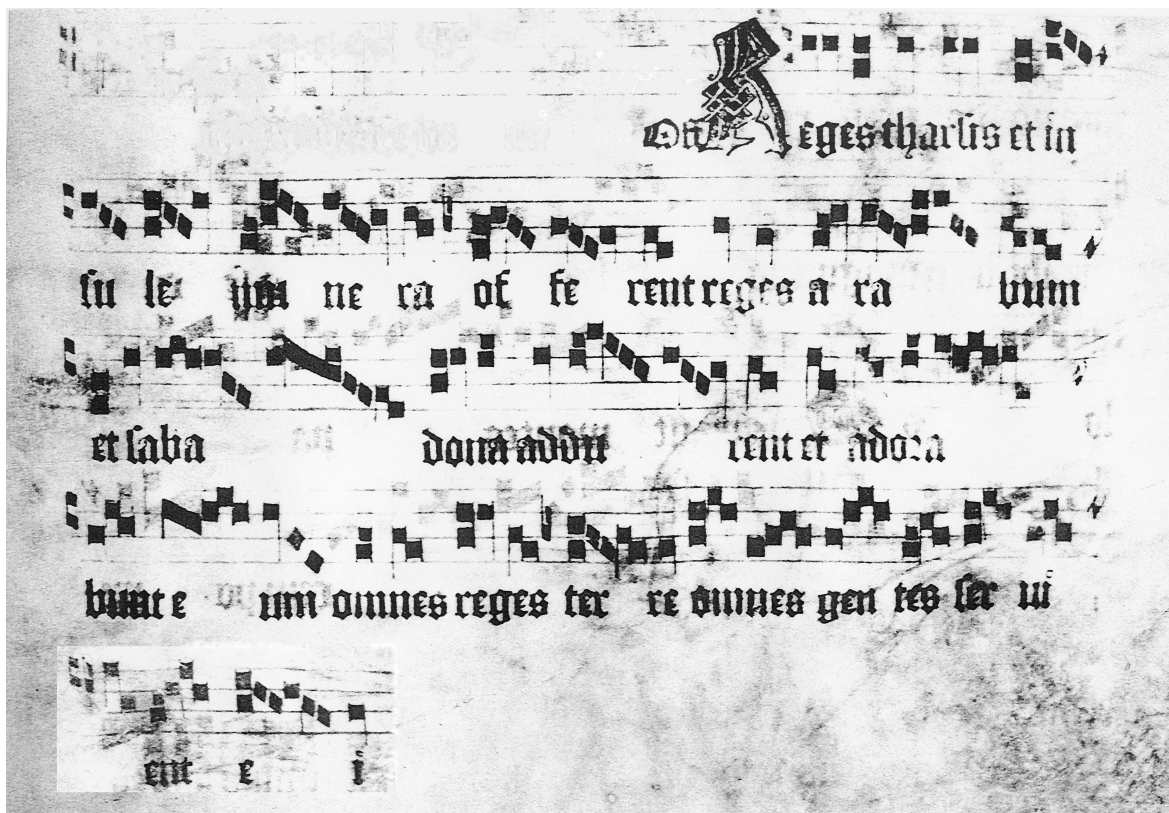
Reformationens protestanter tog avstånd från den symboliska Bibeltolkningen och förordade en mer bokstavlig, historisk tolkning, men fick då problem med det flitiga användandet av allegorisk tolkning hos t ex Matteus. Lösningen blev att hävda att Matteus hade menat att Jesaja, Jeremia, författaren av Psaltaren & Co *i själva verket* hade talat om Kristus istället för det de talade om när de gjorde det, och det är så “förebådandet” uppkommit, låt vara att det finns många exempel på allegorier som svårligen låter sig förenas med en historisk tolkning (t ex Gal. 4:21-5:1).

Matteus gör dock inte kopplingen till Ps. 72. Idén om att de vise männen var tre, att de hette Kaspar, Melchior och Balthazar, och att deras gåvor var mystiska, dvs fyllda med dold innebörd, är också senare.

Vi sjunger offertoriepsalmen Reges Tharsis ur Västeråsgradualet från omkring år 1500, som till stora delar överlevt som omslag till räknin-

1 Läs mer på <http://paradox.provocation.net/medeltid/teologi/typologi.htm>

gar. I jämförelse med annan gregoriansk sång ger offertoriepsalmerna ett ganska ålderdomligt intryck, med långa komplicerade omelodiska ornament som cirklar kring ett par toner.

OFFERTORIUM

Ps. 72:10-11a, 11b, 2-3, 11b, 3, 7-8a, 11b.

Reges tharsis et insule
munera offerent
reges arabum et saba
dona adducent
et adorabunt eum
omnes reges terre

Kungar från Tharsis och öarna
skall erbjuda skänker,
kungar från Arabien och Saba
medföra gåvor,
och tillbe honom skall
alla jordens kungar.

*omnes gentes
servient ei*

*Alla folk
skall tjäna honom.*

Deus iudicium tuum Regi da
 et iustitiam tuam Filio Regis:
 iudicare populum tuum
 cum iustitia
 et pauperes tuos
 in iudicio

*omnes gentes
 servient ei*

Suscipiant montes
 pacem populo tuo
 et colles iustitiam

*omnes gentes
 servient ei*

Orietur in diebus eius iustitia
 et abundantia pacis,
 donec extollatur luna,
 et dominabitur
 a mari usque ad mare.

*omnes gentes
 servient ei*

Gud, ge dina lagar åt Kungen
 och din rätt åt Kungens Son
 att döma ditt folk
 med rättvisa,
 och dina fattiga
 med omdöme.

*Alla folk
 skall tjäna honom.*

Berg skall bära
 fred åt ditt folk
 och höjder rättfärdighet.

*Alla folk
 skall tjäna honom.*

I hans dagar skall rättvisa uppstå
 och överflöd av fred
 tills månen upphöjs
 och härskar
 från hav till hav.

*Alla folk
 skall tjäna honom.*

KORET, SÖDRA VÄGGEN

Uppe till vänster om fönstret

Jesus döps i Jordan av Johannes Döparen,

(Matt. 3:13-17; Mark. 1:9-11; Luk. 3:21-22; Joh. 1:28-34).

Fram till på 300-talet firade man Kristi födelse den 6:e januari (bl a eftersom egyptierna firade Osiris' födelse denna dag). Festen kallades *epifania*, Guds “framträdande” eller “besök” i världen, och man firade inte bara hans födelse, utan också dopet i Jordan, bröllopet i Kana, hans återkomst i härlighet och mycket, mycket annat. Det som blivit kvar av detta till idag är de tre vise männen.

Sedan växte Mithraskulten i betydelse, och eftersom de firade 25:e december (bland annat på grund av att det skilde två veckor mellan den romerska och den egyptiska kalendern) flyttade man Kristi födelse dit, men lät resten vara kvar 6:e januari.

Sången på nästa uppslag behandlar tre “mirakler” (egentligen “märkvärdiga saker”): bröllopet i Kana (vilket är vad “Kyrkans brudgum” syftar på), Bethlehemsstjärnan i öster (“folkets upplysare”) och dopet i Jordan (“dopets helgare”), och slutligen hans återkomst (“världens

befriare”). Den är ett *introitus*, dvs det man sjunger till ingångsprocessionen i kyrkan, och verserna, från psalm 72 i psaltaren, kan tolkas så att de handlar om trettondagens tema. De är här skrivna med fetstil:

**Gud, ge åt kungen din lag
och din rättvisa åt kungasonen.**

**Kungarna av Tharsis och öarna
skall erbjuda gåvor,
kungarna av Arabien och Saba
skall medföra skänker.**

**Och alla jordens kungar
skall tillbe honom,
alla folk skall tjäna honom.**

Refrängen är här skriven med kursiv:

*Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand,
och makten och herraväldet.*

Den texten är också från Bibeln (Malaki 3:1) så den får man inte ändra på, men man kan förse den med små förklarande inskott, *tropes*, något som var väldigt populärt från tusentalet och framåt, och det är de som är skrivna med normal stil i texten på nästa uppslag, som till exempel “Den klara substansen har han omvandlat idag till välsmakande dryck”, vilket alltså syftar på när han förvandlade vatten till vin vid bröllopet i Kana. På det här sättet blir refrängen olika varje gång den kommer igen, och dessutom kan den byggas ut till oanad längd, något som våra begränsade tidsramar blott kan ge en ringa försmak av.

Haec est praeclara dies,
tribus sacrata miraculis,
in qua cum propheta
canamus, dicentes:

Ecce advenit

cui Magi hodie
munera offerunt
et ut regem supernum adorant
qui est ubique,

dominator Dominus,

in iordane a Iohanne baptizatus,
paterna voce
Filius est protestatus
cuius honor

*et regnum in manu eius
et potestas.*

Naturas limpheas
hodie mutavit
in saporiferos haustus
per potestatem

et imperium

Detta är en ytterst lysande dag,
helgad av tre mirakler,
på vilken vi med profeterna
skall sjunga, sägande:

Se, han kommer,

åt vilken de vise männen idag
frambär gåvor
och tillber som den högste
konungen, som överallt är

Herren och härskaren,

döpt i Jordan av Johannes,
av Faderns röst
omvittnad såsom sonen
vars ära

*och kungadöme är i hans hand,
och makten.*

Den klara substansen
har han omvandlat idag
till välsmakande dryck
genom sin makt

och herravälde.

**Deus, iudicium tuum regi da:
et iustitiam tuam filio regis**

**Gud, ge åt kungen din lag
och din rätt åt kungens son.**

Ecclesiae sponsus,
inluminator gentium,
baptismatis sacrator,
orbis redemptor,

Kyrkans brudgum,
folkets upplysare,
dopets helgare,
världens befriare:

Ecce advenit

Se, han kommer,

Hiesus, quem reges gentium
cum muneribus mysticis
Hierosolimam requirunt,
dicentes;
Ubi est qui natus est,

Jesus, som folkens kungar
med hemlighetsfulla gåvor
efterfrågar i Jerusalem,
sägande:
Var är han som är född,

dominator Dominus.

Herren och härskaren.

Vidimus stellam in Oriente,
et agnovimus
regem regum esse natum,

Vi såg en stjärna i öster,
och förstod
kungars kung vara född

*et regnum
in manu eius*

*och kungadömet
vara i hans hand,*

cui soli debetur
honor, gloria,
laus, et iubilatio,

och honom ensam tillkommer
äran, berömmelsen,
hyllningen och lovsången,

et potestas et imperium.

och makten och herraväldet.

**Reges Tharsis et insulae
munera offerent:
reges Arabum et Saba
dona adducent.**

**Kungar från Tharsis och öarna
skall erbjuda gåvor,
kungar från Arabien och Saba
skall medföra skänker.**

Descendens ab aetherei
stellato sui solio regni,

Nedstigande från sitt himmelska
kungadömes stjärnbeströdda tron,

*ecce advenit
dominator Dominus,*

*Se, han kommer,
Herren och härskaren*

omnes ut populus societ
sibi foedere firmo

för att förena alla folk
i ett fast förbund åt sig

et regnum in manu eius

och kungadömet är i hans hand,

quod dabit ipse suis,
illicque erit
hic et in aevum

det som han skall ge åt de sina,
och han skall vara där
nu och för evigt,

et potestas et imperium.

och makten och herraväldet.

**Et adorabunt eum
omnes reges terrae:
omnes gentes servient ei.**

**Och alla jordens kungar
skall tillbe honom,
alla folk tjäna honom.**

Ut sedeat
in throno David patris sui
in aeternum,

*ecce advenit
dominator Dominus,
et regnum in manu eius.*

A Patre cuncta data
Xpisto sunt secula namque

et potestas et imperium.

**Gloria Patri et Filio
et Spiritui Sancto,
sicut erat
in principio
et nunc et semper,
et in saecula saeculorum.
Amen.**

*Ecce advenit
dominator Dominus,
et regnum in manu eius,
et potestas et imperium.*

För att sitta
på sin fader Davids tron
i evighet,

*Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand.*

Ty av Fadern är allt givet
till Kristus i evighet,

även makten och herraväldet.

**Ära åt Fader och Son
och Helige Ande,
som det var
i begynnelsen
och nu och alltid
och i evigheters evighet.
Amen.**

*Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand,
och makten och herraväldet.*

KORET, NORRA VÄGGEN

Längst upp, närmast altarväggen

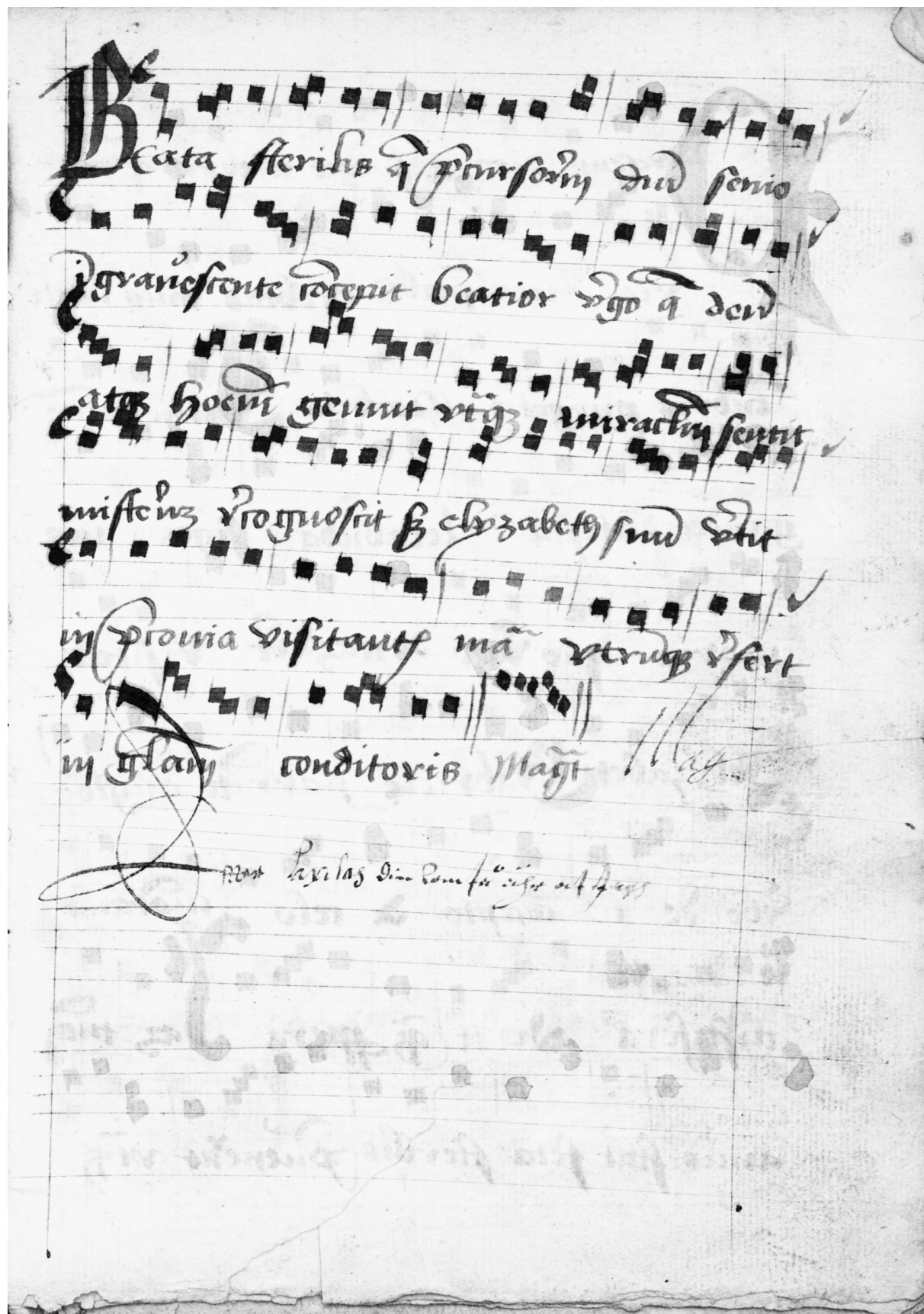
Maria och Elisabeths möte, *Visitatio*, (Luk. 1:39-56).

Efter Marie bebådelse kan Maria och Elisabeths möte vara den mest återgivna händelsen i Bibeln, med tanke på att *Magnificat*, Marias lovsång, utgör höjd- eller huvudpunkten i vespern, tidegårdens aftonbön, som utan tvivel var den populäraste av tidebönerna. Den sjungs med en antifon vars text är avpassad för temat för den dag den sjungs.

Maria och Elisabeths möte firas 2:a juli, och till denna dag är antifonen *Beata sterilis*, som vi sjunger ur Bygdeåboken från tidigt 1500-tal.

Verserna sjunger vi i *fauxbordon*, ett sätt att improvisera primitiv flerstämmighet genom att sjunga i parallella ters-sextackord. Ordet betyder *falsk* eller *felaktig bordun*, och det är det ju inte fråga om. Snarare kan det vara en folketymologisk tolkning av det engelska *fa-burden*, en term som kan syfta på att överstämmorna rör sig i strikt kvartparallell.

(Bygdeåboken finns utgiven 2002 av Lars Gunnar Martling och Erling Lundberg i skriftserien Urkunden, nr 18, av Forskningsarkivet vid Umeå universitet)

Beata sterilis que
 precursorem domini
 senio ingravescente concepit
 beatior virgo que
 deum atque hominem genuit
 utraque miraculum sentit
 misterium recognoscit
 sed elyzabeth suum vertit
 in preconia
 visitantis
 maria utrumque refert
 in gloriam conditoris

Saliga ofruktsamma som
 tyngd av ålder avlade
 Herrens föregångare.
 Saligare jungfru som
 födde Gud och människa.
 Vardera kände ett mirakel.
 [Vardera] granskade ett mysterium.
 Men Elisabeth vände sitt
 till ett lovprisande utrop
 till den besökande².
 Maria låter bägge genljuda
 till skaparens lov³.

Magnificat anima mea Dominum.

Et exsultavit spiritus meus
 in Deo salutari meo.

Quia respexit
 humilitatem acillæ suæ,
 ecce enim ex hoc
 beatam me dicent
 omnes generationes.

Quia fecit mihi magna
 qui potens est,
 et sanctum nomen eius.

Min själ upphöjer Herren,

och min ande jublar
 åt Gud min frälsare,

för han ser till
 sin tjänarinnas ringhet
 och se, efter detta
 skall de kalla mig salig,
 alla släktled,

för han gör stora saker med mig,
 han som är mäktig,
 och heligt är hans namn,

2 “Välsignad är du bland kvinnor, och välsignad är din livsfrukt”, Luk. 1:42,
 en del av den klassiska *Ave Maria*.

3 I det följande *Magnificat*, nämligen.

Et misericordia eius
a progenie in progenies,
timentibus eum.

och hans barmhärtighet varar
från släkte till släkte,
bland dem som fruktar honom.

Fecit potentiam in brachio suo,
dispersit
superbos mente cordis sui.

Han gör storverk med sin arm,
han förskingrar de som är
högmodiga i sitt hjärtas sinne.

Deposuit potentes
de sede,
et exaltavit humiles.

Han avsätter mäktiga
från sina säten,
och upphöjer oansenliga.

Esurientes
implevit bonis,
et divites
dimisit inanes.

Hungriga
mättar han med goda saker,
och rika
skickar han bort utan nånting.

Suscepit Israel puerum suum,
recordatus
misericordiæ suæ.

Han tar sig an sitt barn Israel,
efter att ha besinnat
sin barmhärtighet,

Sicut locutus est
ad patres nostros,
Abraham et semini eius
in sæcula.

som det sades
till våra fäder,
Abraham och hans säd
i evigheter.

Gloria Patri et Filio
et Spiritui Sancto

Ära åt Fader och Son
och Helig Ande,

sicut erat in principio
et nunc et semper
et in sæcula sæculorum. Amen.

som det var i begynnelsen
och nu och alltid
och i evigheters evighet. Amen.

MIDSKEPPET (LÅNGHUSET) NORRA VÄGGEN

Dolt bakom predikstolen

Uppståndelsen.

Visitatio Sepulchri (gravbesöket) eller *Quem Queritis* (“Vem söker ni?”) som det också kallas efter ängelns inledningsreplik, är ett litet medeltida kyrkospel som återger Mariornas besök vid Kristi grav, som det skildras i evangelierna.

Det beskrevs första gången i *Regularis Concordia*, ett engelskt 900-talsmanuskript, men var en sedvänja som fanns över hela Europa. Närmare tusentalet exemplar finns bevarade från medeltiden, men tack vare reformationens autodaféer bara sex-sju svenska fragment. Endast ett, från slutet av 1200-talet, är någorlunda komplett, och det har liksom många andra fragment bevarats till våra dagar eftersom man haft det som omslag till räkningar. Det är detta fragment som återges i faksimil här bredvid och med texten i transkription nästa uppslag.

Påskspelet kunde vara en inledning till mässans introitus, en del av påsksekvensen som beledsagade evangelieläsningen, eller, som det svenska fragmentet, avslutning på matutinen, nattens gudstjänst. Påskspelet avslutades då med att man sjöng *Te Deum*, och det gör vi “På swensko” från mässboken från Hög 1540.

Mer information finns på

<http://paradox.provocation.net/medeltid/pascha/QQindex.htm>

pro angelis. sicq; submissa uoce qui
extra stant incipiunt antiphonam.

Maria magdalena et alia

maria ferel ant deluculo a

romana dominum querentes in

Extra uan
tes inci
mo numento. **ant hanc a.** **Quis**

reuelat no bis ab hostio lapide

quem rogere sem cernimus sepul

Respondeat

uentus se

chrum. **uentes. ant.** Quem queritis

o tremule mulieres in hoc tumulo

Extra

stant

plorantes. **tos a.** Ihe sum nazare

Angls

hanc

num cruciatum querimus. **ant.**

que

Non est hie queritis sed scito cum

tes nunciate discipulis e ius et

petro quia surrex^{it} et ihesus. **a.**

Venite et uidete locum ubi posit

Mulie

res istam

erat dñs a eua a eua. **antiphā.**

Ad monumentum uenimus ge

mentos angelum dñi sedentem in

dinus et dicentem quia surrexit

ihesus. **a.** Surrebant duo simul

et ille alius discipulus precueurrat

cicrus petro et uenit prior ad mo

numentum a eua. **a.** Venitis o so

ci ecce lintheamina et sudarium

(Mariorna irrar omkring som om de sökte något. Berättaren säger:)

Maria magdalena

et alia maria

ferebant diluculo

aromata

dominum querentes

in monumento.

Maria Magdalena

och den andra Maria

bar tidigt på morgon med sig

kryddor,

sökande efter Herren

i graven.

(Mariorna:)

Quis revolvit nobis ab hostio

lapidem

quem tegere *sanctum* cernimus

sepulcrum.

Vem skall åt oss rulla bort

stenen

som vi såg täcka den heliga

graven?

(Ängeln:)

Quem queritis

o tremule mulieres,

in hoc tumulo plorantes.

Vem söker ni,

O darrande kvinnor,

gråtande vid denna grav?

(Mariorna:)

Ihesum nazarenum

crucifixum querimus.

Jesus från Nazaret,

den korsfäste, söker vi.

(Ängeln:)

Non est hic quem queritis

sed scito euntes nunciate

discipulis eius et petro

quia surrexit ihesus.

Han är inte här, den ni söker,

men skynda er, gå och berätta för

hans lärjungar och Petrus

att Jesus uppstått.

(Mariorna vänder sig om.)

(Ängeln säger, som för att kalla dem tillbaka:)

Venite & videte locum
ubi positus erat dominus
alleluia alleluia.

Kom och se stället
där Herren var lagd,
alleluia alleluia.

*(Mariorna lägger sina rökelsekar i graven,
och går sedan till lärjungarna och säger:)*

Ad monumentum
venimus gementes
angelum domini
sedentem vidimus
et dicentem quia
surrexit ihesus.

Till graven
kom vi sörjande,
Herrens ängel
såg vi sitta där
och säga att
Jesus uppstått.

(Berättaren:)

Currebant duo simul
et ille alius discipulus
precucurrit cicius petro
et venit prior ad monumentum
alleluia.

Två sprang samtidigt,
och denne andre lärjunge
sprang snabbt före Petrus
och kom före till graven,
alleluia.

(Johannes?:)

Cernitis o socii
ecce lintheamina et sudarium
et corpus non est inventum.

Skåda, O vänner,
se linnet och svepningen,
och kroppen är ej att finna.

(Alla:)

Surrexit dominus de sepulchro
qui pro nobis pependit in ligno
alleluya.

Herren har uppstått från graven,
han som för oss hängde på trä,
halleluja.

(Te deum på swensko. Och effter latine noter. och fölier her äffter ord frå ord)

Te deū på swensko. Och effter latine noter. och fölier her äffter ord frå ord

Te deū

D gudh vñ loffue tigh: o herre vñ tacke tigh
 Tigh ewige fadher: vördher hela verlden
 Tigh prisa alla änglar: himlar och alla kraffter
 Tigh prisa cherubim och seraphim: siwngandes vta
 ända. Heligh. Heligh. Heligh. herre gudh

O gudh vij loffue tigh: o herre vij tacke tigh.

Tigh ewige fadher: vördher hela verlden.

Tigh prisa alla änglar: himlar och alla kraffter.

Tigh prisa cherubim och seraphim: siwngandes vtan ända.

Heligh. Heligh. Heligh. herre gudh zebaoth.

Fuller äro himlar och iorden⁴: aff titt maiestet och herligheet.

4 Ms: norden (!). Freudiansk felskrivning?

Tigh loffua och prisa: alle helge apostlar.

Theslikes loffua tigh alle helge propheter.

Sammalunda loffua tigh alle helge martirer.

Then helga kyrkia i hela *verlden*:

bekenner tigh för en alzmechtigh fadher.

Och tin eenfödda son: then *med* tigh haffuer sannan gudhom.

Teslikes hugswalaren: then helga anda.

Tu *christe*: äronnes konung.

Tu är fadhrens son: i ewigheet.

Til menniskiones förlösningh: togh tu i iungfru lifue mandom.

Tu öfueruan dödhen: och opläst himmelen för the troгна.

Tu sitter på gudz högra hand: i fadhrens herligheet.

Tädhan igenkommandes: til att döma leffuandes och dödha.

Ty bedie vij tigh att tu hielper tina tjänare:

som tu med titt dyra blod haffuer återlöst.

Och giffuer them. then ewiga herligheeten: *med* tijn helgon.

O herre frels titt folck: och velsigna tin arffuodeel.

Och regera them: och vphögh them j ewigheet.

Herre gudh vij loffue tigh: alla dagar.

Och prise titt namn: iffrå ewigheet til ewigheet.

Beuara oss herre i thenna dagh: att vij icke gora moot tin vilia.

Förbarma tigh öffuer oss o herre: och var oss barmhertigh.

Ware tin barmhertigheet öffuer oss: såsom vij på tigh hoppas.

På tigh hoppäs vij o herre: lätt oss icke komma på skam til ewigh tijdh.

MIDSKEPPET (LÅNGHUSET) NORRA VÄGGEN

Markolf.

Det finns 2700 år gammal humor som står sig än idag, och det finns det som man tyckte var väldigt roligt för ett par årtionden sedan som man ställer sig högst frågande till idag. Och så finns det sådant som varit ohyggligt roligt i över tusen år, men plötsligt inte är det längre, och till den kategorin hör nog Markolfusdialogerna.

De består av en serie på knappt 150 par ordspråk, där det första av varje par oftast är från Ordspråksboken, och sägs av kung Salomo, och där det andra är ett folkligt ordspråk och sägs av en person som oftast kallas Marcolphus, även om andra namn förekommer, särskilt i tidiga källor. Ibland verkar ordspråken betyda samma sak, ibland verkar de säga emot varandra, och ofta verkar humorn bestå av kontrasten mellan högt, Salomoniskt, bibliskt, och lågt, folkligt, skatologiskt. Någon gång under senare medeltid har dessa dialoger kompletterats med korta historier av pikaresktyp, kanske för att ge någon slags bakgrundshistoria till vem denne Markolfus är.

Det verkar finnas referenser till dialogerna under hela medeltiden, men de äldsta bevarade skrivna exemplaren är på latin från 1300-talet. De översattes till många språk. På tyska var de populära från 1400-talet och framåt, och både förordades och användes av Martin Luther⁵. I Sverige utkom flera upplagor under 1600-talet, och ända fram till 1800-talet, men sedan verkar de fallit ur det allmänna medvetandet och mest ägnats akademiskt intresse.

Här kommer nu först några exempel ur de latinska dialogerna, ur tre tidiga tryck av *Dialogus Salomonis & Marcolphi* som finns på KB i Stockholm, ett från 1480 (*Coll(S) 954*), ett från 1488 (*288 Hu 1 Husebysamlingen Inkunabel 38*) och ett från runt 1500 (*145 G a Br. Salomo & Marcolphus*). Den lilla skrattkören som följer efteråt har inget med Markolfus att göra, utan är ur ett franskt 1200-talsmanuskript.

Salomon:

Dominus dedit sapientiam
in ore meo
cum nullus sit mihi similis
in cunctis finibus terre.

Marcolphus:

Que malos vicinos habet
seipsum laudat.

Salomo:

Herren har gett vishet
i min mun,
för att ingen skall vara min like,
till världens alla gränser.

Markolf:

Den som har onda grannar
lovordar sig själv.

5 G. Richard Hedmark: Försvunna bibelskrifter, N&K 1955, s 69-70.

Salomon:

Fugit impius nemine
persequente.

Marcolphus:

Quando fugit capriolus
albicat eius culus.

Salomon:

Bona mulier et pulchra
ornamentum est viro suo.

Marcolphus:

Olla plena cum lacte bene
debet a catto custodiri.

Salomon:

Sapiens mulier
edificat domum suam,
insipiens vero extructam destruet
manibus.

Marcolphus:

Olla bene cocta melius durat,
et qui merdam distemperat
merdam bibit.

Salomo:

Den ofromme flyr,
av ingen jagad (*Ords. 28:1*).

Markolf:

När rådjuret flyr,
(viftar det) med sin vita svans.

Salomo:

En god och vacker kvinna
är sin mans prydnad.

Markolf:

En kruka full av god mjölk
bör vaktas mot katten.

Salomo:

En vis kvinna
bygger sitt hus,
en ovis förstör det uppbyggda
med händerna. (*Ords. 14:1*)

Markolf:

En väl bränd kruka håller bättre,
och den som blandar⁶ smuts
dricker smuts.

⁶ Det är fråga om vin, som man ju alltid blandar till, jfr Ords. 9:5. Oblandat vin kallas *merum*.

Salomon:

Mulier timens deum
ipsa laudabitur.

Marcolphus:

Cattus cum bona pelle ipse
excoriabitur.

Salomon:

Mulier pudica
est multum amanda.

Marcolphus:

Vacca lactinia
sunt pauperi retinenda.

Salomo:

En kvinna som fruktar Gud,
hon skall lovprisas. (*Ords. 31:30b*)

Markolf:

En katt med gott skinn,
den skall flås⁷.

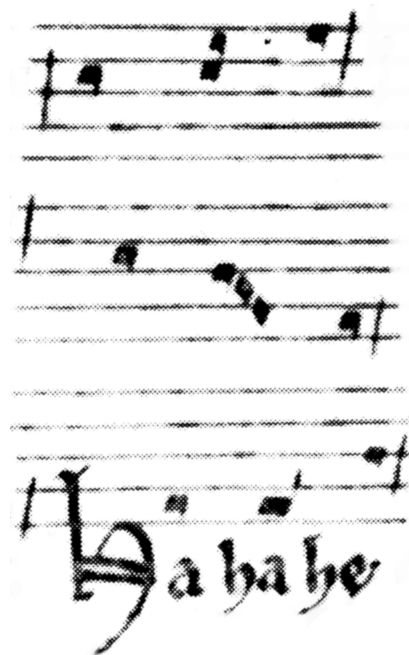
Salomo:

En sedesam kvinna
skall man älska mycket.

Markolf:

En ko som ger mjölk
skall den fattige hålla fast vid.

Kören (pliktskyldigast): Ha ha he

⁷ Jfr Malcolm H. Jones: *Cat-Skinning in Medieval Art and Literature*.

Sal. Mä-
 stare och the som spruchta Kongdomen/ skal man be-
 willa Ahra. Mar. Ehen som smörjer Domarens
 Knebeen / han gör si. Åhna mager. Sal. Moeet en
 mächtig mann/ och starkan Ström/ skal tu icke strö-
 oha. Mar. Ehen som slåår en Musewanfen / han
 hafwer en stoulet. Fogel. Sal. Wende igen aff rict
 Speer/ så stiller sigh Kyff och Tråta. Mar. Wende
 igen at slåa / så förgåås flannet/ och wender igen at
 lucta.

(En liten bit ur den svenska utgåvan från 1630, med den tidstypiska titeln “Marcolphus, thet är: Een vnderligh och sälsam historia, om konung Salomon, och en benembd Marcolphus. : Medh allehanda spörszmål, ordspråk och lustiga historier, ganska liufligh til at läsa.”)

Salomon: Mästare och the som uptuchta Ungdomen /
skal man bevisa Ähra.

Marcolphus: Then som smörjer Domarens Kinbeen /
han gör sin Åßna mager.

Salomon: Moot en mächtig mann / och starckan Ström /
skal tu icke strijdha.

Marcolphus: Then som slåår en Musewanken⁸ /
han hafwer en swultin⁹ Fogel.

Salomon: Went igen¹⁰ aff titt Spee /
så stiller sigh Kijff och Träta.

Marcolphus: Wendt igen at skijta /
så förgåås skarnet¹¹ / och wender igen at luchta.

Kören: Ha ha he osv.

8 Glada, dvs en fågel av släktet *Milvus*.

9 Det står så, men det kanske skall vara "svullen"?

10 Sluta, upphör.

11 Smuts, eg. det man avskiljer, besläktat med *skära* i betydelsen *rena*, och synonymt med *skit*.

LÅNGHUSET, VÄSTRA VÄGGENS NORRA DEL

Till höger på läktaren

Jesus driver ut månglarna ur templet,
 (Matt. 21:12-13; Mark. 11:15-17; Luk. 19:45-46; Joh. 2:13-16).
 Språkband: *domus mea domus oracionis vocabitur ...*
 (Jes. 56:7; Mitt hus skall kallas bönens hus).

Varje år firar man kyrkans födelsedag, alltså inte kyrkans i allmänhet, utan den specifika kyrkobyggnades födelsedag, på årsdagen av dess invigning, med en serie teman som är typologiskt och prefigurativt associerade med kyrkoinvigning. Ett av dessa är “Jesus driver ut månglarna ur templet”.

Synoptikerna låter Jesus citera Jesaja 56:7 (“Mitt hus skall kallas bönens hus”) och Jeremia 7:11 (“Ni har gjort det till ett rövarnäste”). Jesajacitatet utgör början av kyrkoinvigningsfestens kommuniionsantifon, och kopplas där ihop med ett citat från Matt. 7:8 och Luk. 11:10 (“Den som ber skall få, den som söker skall finna, och för den som knackar på skall det öppnas”) där Jesus talar om Gud och himmelriket,

som är typologiskt och prefigurativt förknippat med Jesus och kyrkan.

Verserna är hämtade från Ps. 84 där Herrens tempel jämförs med fågelns kända näste, och fåglarna, det är ju vi (Matt. 6:26), som helgar (dvs inviger) kyrkan med våra böner och offer.

LXXXIII

Quam dilecta tabernacula
En psalm Korah barnas om
wünpressen högt stügande

Dru lustugha äre tina booniz
gar / Zebaochs herre

Wün stel lengtar och förwanstas
eptet herrans förhåffuar / mitt hiez
ta och löff frögde sich i Jessuades gudi

Ty foglen haffuer fūnet itt hws.
och swalan sitt näste. ther hon leg=
ger sina yngar vchi / nemliga. tūn
altare Zebaochs herre min kōning
och min gudh

Domum istam
tu protegere digneris
Xpiste qui dixisti

*Domus mea
domus orationis vocabitur
dicit Dominus*

Est domus hæc iustis / dicata
per omnia votis

in qua percipiet / quisquis
pia dona frequenter

*in ea omnis
qui petit accipit
et qui qærit invenit
et pulsanti
aperietur.*

**Quam dilecta tabernacula tua,
Domine virtutum!
Concupiscit et deficit anima mea
in atria Domini.**

**Cor meum et caro mea
exultaverunt in Deum vivum.**

Detta hus,
bevärdigas beskydda det,
Kriste, du som sade:

*Mitt hus,
bönens hus skall det kallas,
sade Herren*

Detta hus är invigt med riktiga
böner (offer) av alla,

i vilket vemsomhelst skall uppta
fromma gåvor ofta.

*I det skall var
som ber få ta emot,
och den som söker skall finna,
och för den knackande
skall öppnas.*

**Hur ljuvliga är dina tabernakel,
dygdernas Herre!
Min själ åtrår och saknar
Herrens boningar.**

**Mitt hjärta och mitt kött
jublar över den levande Guden.**

*Domus mea
domus orationis vocabitur
dicit Dominus*

*in ea omnis
qui petit accipit
et qui qærit invenit
et pulsanti
aperietur.*

**Etenim passer
invenit sibi domum
et turtur nidum sibi
ubi ponat pullos suos.**

**Altaria tua, Domine virtutum,
Rex meus et Deus meus.**

*Domus mea
domus orationis vocabitur
dicit Dominus*

*in ea omnis
qui petit accipit
et qui qærit invenit
et pulsanti
aperietur.*

*Mitt hus,
bönens hus skall det kallas,
sade Herren*

*I det skall var
som ber få ta emot,
och den som söker skall finna,
och för den knackande
skall öppnas.*

**Ty sparven
har funnit sig ett hus,
och turturduvan ett näste åt sig
där hon kan lägga sina duvungar:**

**dina altaren, dygdernas Herre,
min kung och min Gud.**

*Mitt hus,
bönens hus skall det kallas,
sade Herren*

*I det skall var
som ber få ta emot,
och den som söker skall finna,
och för den knackande
skall öppnas.*

LÅNGHUSET, VÄSTRA VÄGGENS NORRA DEL

Till höger på läktaren, under föregående scen, dold av läktaren

Sista nattvarden.

Sista nattvarden är nästan helt dold bakom läktaren. Kanske såg den ut lite grann som förlagan i *Biblia Pauperum* härövan, med ett språkband som säger “*Accipite & manducate*¹², *hoc est corpus meum*” (“Tag emot och ät, detta är min kropp”).

12 Käka, tugga.

Man hör ibland historien om att frasen *Hokus Pokus* skulle komma från *Hoc est corpus*, och det är en teori som har mycket emot sig. Bland annat vet man vem som är upphovet till denna historia, och det är John Tillotson (1630-1694), ärkebiskop i Canterbury, anglikan och puritan, som hatade katolicism i allmänhet och transsubstantiationen (läran om brödets och vinets förvandling till Kristi kropp och blod i nattvarden) i synnerhet. Som argument emot denna anförde han bl a att den ju måste vara bluff vilket man ju hör på frasen *Hokus Pokus* eftersom den ju måste komma från *Hoc est corpus*.

Det finns flera svårigheter här. Dels är John Tillotson av förklarliga skäl inget sanningsvittne i detta fall, dels kan förvandlingsfraser i stil med *Hax Pax Adimax* vara äldre¹³ och därigenom upphovet, och dels kan varianten *Hokus Pokus* ha uppkommit genom ordet *Bogus* i betydelsen "bluff", som också är äldre. Hela poängen bakom John Tillotsons etymologi är att prästen säger *Hoc est corpus* under förvandlingen, men det gör han ju inte, han säger "Hoc est *enim* corpus meum". Ljudlikheten mellan de bägge fraserna kan alltså vara sekundär, om än avsiktlig, och i vart fall är det ingen, inte ens John Tillotson som har presterat något argument eller presenterat något faktum som tyder på att *Hoc est corpus* verkligen gett upphov till *Hokus Pokus*¹⁴. Det hindrar visserligen inte att det kan ha det, men iallafall, nog om detta.

I responsoriet på nästa sida presenteras den lidande Job som göder sina arbetare, som en typologi eller prefiguration för den lidande Kristus som ger oss av sin kropp i nattvarden.

13 <http://www.encyclopedia.com/doc/1O27-hocuspocus.html>

14 [http://en.wikipedia.org/wiki/Hocus_Pocus_\(magic\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Hocus_Pocus_(magic))

När kören andra gången sjunger *Hoc est corpus* kommer en motett, dvs medan kören sjunger den långa melodin på ordet *corpus* kommer en extra stämma som skjuter in ny text i den gamla, och här får vi lära oss att brödet står för Jesus (och oss själva) på mer än ett sätt.

Cœnantibus illis
 accepit Iesus panem
 & benedixit ac fregit
 deditque discipulis suis & ait

När de åt
 tog Jesus brödet
 och välsignade och bröt det
 och gav till sina lärjungar och sade:

Accipite & comedite¹⁵
hoc est corpus meum

Tag och ät,
det är min kropp. (Matt. 26:26)

Dixerunt viri tabernaculi mei:
 Quis det de carnibus eius
 ut saturemur?

Männen i mitt tält sade:
 Vem ger av sitt kött
 så vi mättas? (Job 31:31)

Accipite & comedite
hoc est ...

Tag och ät,
det är ...

Larga manu seminatum
 granum hoc frumenti

... med generös hand sått,
 detta sädeskorn,

terre bone commendatum
 hora competenti

åt den goda jorden anbefallet
 i rättan tid.

nisi morte sit mundatum
vitam conferenti

Om det ej blir renat genom döden
som medför liv,

non resurget duplicatum
sibi vel serenti

kan det inte uppstå mångfaldigat
eller bli sått igen.
(eller efterföljas av andra.)

igitur
premoritur
sic ad vitam reducitur
per iustum deificum

Därför
dör det
för att så ledas åter till liv
genom riktigt gudomliggörande.

o o o o o o
typicum
celicum
granum et triticum

O! O! O! O! O! O!
Typologiska¹⁶,
himmelska
sädeskorn och vetemjöl!

o o o o
o glorificum
multiplicum
sed ex uno reliquum

O! O! O! O!
O, den ärofulla,
mångfaldiga,
men av en enda efterlämnade,

... corpus meum.

... min kropp.

16 Symboliska, metaforiska, allegoriska osv.

VAPENHUSET

I valvet ovanför västra väggen

Jesus frestas att göra stenar till bröd,
(Matt. 4:1-4; Mark. 1:12-13; Luk 4:1-4).

Språkband: *si filius dei es dic ut lapides panes fiunt* (Matt 4:3;
Luk 4:3; “Om du är Guds son, säg att [dessa] stenar blir bröd”).

De fyrtio dagarnas fasta före påsk inleds med att man sjunger responsoriet *Ductus est Jesus*, och vi gör det i en version från Bygdeåboken. Vad syftet med Jesu frestelser kan ha varit, förutom att visa att han var så hungrig att han bra gärna ville att stenarna var bröd, har diskuterats¹⁷. Det kan vara en typologisk parallell till hur Job prövas av Satan, eller en kommentar till bispisningsundren¹⁸. Under senare medeltid har det också illustrerat dödssynden frosseri, uttryckt som en önskan att inte behöva hushålla med några resurser.

17 http://en.wikipedia.org/wiki/Temptation_of_Christ

18 http://en.wikipedia.org/wiki/Feeding_the_multitude

*Ductus est iesus in desertum
a spiritu
ut tentaretur a dyabolo*

*Jesus fördes till öknen
av anden
för att frestas av djävulen,*

*Et accedens tentator
dixit ei*

*och frestaren, närmande sig,
sade till honom:*

*si filius dei es
dic ut lapides isti
panes fiant*

*“Om du är Guds son,
säg att dessa stenar
ska bli bröd.”*

*Et cum ieiuniasset
quadraginta diebus
et quadraginta noctibus
postea esuriit*

*Och han hade då fastat
fyrtyo dagar
och fyrtyo nätter
efter detta hungrat,*

*Et accedens tentator
dixit ei*

*och frestaren, närmande sig,
sade till honom:*

*si filius dei es
dic ut lapides isti
panes fiant*

*“Om du är Guds son,
säg att dessa stenar
ska bli bröd.”*

*Gloria
Patri & Filio
& Spiritui Sancto.*

*Ära
åt Fader och Son
och Helig Ande.*

*si filius dei es
dic ut lapides isti
panes fiant*

*“Om du är Guds son,
säg att dessa stenar
ska bli bröd.”*

VAPENHUSET

I valvet ovanför östra väggen, mittemot föregående scen

Kristus som smärtoman och den frommes resp världsliges bön.

Text: *miserere mei dei deus secundum magnam misericordiam tuam*
(Ps. 51:3; Ha förbarmade med mig, Gud, efter din stora barmhärtighet).

På långfredagen mediterar man över Jesus som smärtoman, dvs med sår och pinoredskap, och sjunger psaltarens psalm 50: *Miserere mei Deus, secundum magnam misericordiam tuam* (Motsvarar Ps. 51: Förbarma dig, Gud) under en gudstjänst som kallas *Tenebræ*, "Mörker", eftersom den sker i mörker, kanske i enlighet med synoptikernas beskrivning av långfredagen, där det plötsligt faller ett mörker över hela jorden (Matt 27:45, Mark 15:33, Luk 23:44).

Det mest kända Misereret, det med en gossopran som på ett ställe går upp till höga c, är enligt sägnen av Gregorio Allegri (1582-1632). Enligt samma sägen var detta Miserere så heligt att det under hot om exkommunicering inte fick skrivas ner, men en 14-årig Mozart gjorde det iallafall, och gav det samma år till Charles Burney, en engelsk

notförläggare (som var protestant och inte kunde exkommuniceras) som gav ut noterna, och på så sätt bevarade dem till eftervärlden.

Enligt en annan version av denna historia är inget av detta sant. Det vi kallar Allegris Miserere är av Ivor Atkins 1951, vars utgåva till hälften består av Burneys, och till hälften är baserad på ett missförstånd av några felaktigheter i några musikexempel i Groves musiklexikon 1880 (varifrån "höga c" kommer). Dessa exempel har föga att göra med Burneys utgåva, som i sin tur antagligen inte baseras på Mozarts nedteckning (som man kanske kan få en uppfattning av genom K85, komponerad omedelbart efteråt), och dessa i sin tur är inte identiska med Allegris Miserere, som finns i en bok från 1661, och som är en omarbetning av tidigare Misereren, varav det tidigaste i notskrift bevarade är av Constanzo Festa 1514. Hotet om exkommunicering gällde piratkopiering ur Vatikanbiblioteket överhuvudtaget, och inte endast Allegris Miserere.¹⁹

Sant är däremot att alla dessa Misereren bygger på en harmoniserings-teknik kallad *falsobordone* – vilket är samma ord som *fauxbourdon*, dvs felaktig eller falsk bordun, men står för en helt annan praxis – ett sätt att harmonisera melodier som i ett första steg innebär att man tillfogar en understämman som varannan ton är en ters och varannan en kvint under melodin. Denna stämman sjungs här av basen. I ett andra steg tillfogas dels en understämman som varannan ton är en kvint och varannan en oktav över basstämman, och dels en stämman som hela tiden är en ters under melodin, utom på sluttonen, där de är unisona.

19. <http://www.ancientgroove.co.uk/essays/allegri.html>. En fullständigare version med notexempel finns på <http://www.ancientgroove.co.uk/essays/AllegrBook.pdf>

Det är naturligtvis svårt att säga hur gammalt detta harmoniseringssätt är, men eftersom det tycks hänga samman med sådana saker som *La Folia* kan det ha medeltida rötter. Till att börja med har man utfört det på gehör, men vartefter enskilda sångarrangemang blivit mer utarbetade har man nödgats skriva ned dem. Ett exempel på detta är *Gaudete i Piæ Cantiones*, andra finns t ex i sångsamlingen *Cancionero de Upsala*, och ett sentida exempel är den kända *Alta trinita beata* av Günther Ramin, kantor i Thomaskyrkan i Leipzig 1940 - †1956).

Vi sjunger nu Miserere i strikt falsobordone, helt utan de *abellimenti*, de improvisationer, förhållningar, utbroderingar och kadenser som var det som gjorde Sixtinska kapellets version så berömd. Så här kan det ha låtit på 1400-talet i en liten kyrka med begränsade resurser, med reservation för att man kanske inte höll sig så strikt till noterna som vi gör: Det improviserades nog en del på den tiden, även i en kyrka i Uppland.

*Miserere mei, Deus,
miserere mei.*

*Förbarma dig över mig, Gud,
förbarma dig över mig.*

1. Miserere mei, Deus,
secundum magnam
misericordiam tuam.

Förbarma dig över mig, Gud,
enligt din stora
barmhärtighet.

2. Et secundum multitudinem
miserationum tuarum
dele iniquitatem meam.

Och enligt dina
barmhärtigheters mångfald,
utradera min orättfärdighet.

3. Amplius lava me
ab iniquitate mea
et a peccato meo munda me.

Tvätta mig ännu mer
från min orättfärdighet,
och rena mig från min synd.

4. Quoniam iniquitatem
ego cognosco
et peccatum meum
est contra me semper.

För jag vet
min orättfärdighet
och min synd
är ständigt inför mig.

5. Tibi soli peccavi,
et malum coram te feci
ut iustificeris in sermonibus tuis
et vincas cum iudicaris²⁰.

Mot dig endast har jag syndat,
och gjort ont emot dig,
så att du får rätt i dina uttalanden
och segrar när du döms.

6. Ecce enim
in iniquitatibus conceptus sum
et in peccatis
concepit me mater mea.

Ty
i orättfärdighet är jag avlad
och i synd
avlade mig min mor.

7. Ecce enim veritatem dilexisti
incerta et occulta
sapientiæ tuæ manifestasti mihi.

Ty du älskade sanningen,
osäkra och dolda saker
om din vishet har du visat mig.

8. Asperges me hyssopo
et mundabor,
lavabis me,
et super nivem dealbabor.

Bestänk mig med isop
och jag renas,
tvätta mig,
och jag blir vitare än snö.

20 Denna vers finns på en runinskrift:

http://fornvannen.se/pdf/1970talet/1970_081.pdf

9. Auditui meo dabis
gaudium et lætitiā
et exsultabunt
ossa humiliata.

Du ska låta mig höra
om glädje och fröjd,
och mina förnedrade ben
skall hoppa av glädje.

10. Averte faciem tuam
a peccatis meis
et omnes iniquitates meas
dele.

Vänd bort ditt ansikte
från mina synder,
och alla mina orättfärdigheter,
utradera dem.

11. Cor mundum crea in me Deus
et spiritum rectum innova
in visceribus meis.

Skapa i mig ett rent hjärta, Gud,
och förnya en riktig ande
i mina inälvor.

12. Ne projicias me a facie tua
et spiritum sanctum tuum
ne auferas a me.

Förkasta inte mig från ditt ansikte,
och din heliga ande
bär inte bort den från mig.

13. Redde mihi
lætitiā salutaris tui
et spiritu principali confirma me.

Återgiv mig
din frälsnings fröjd,
och med furstlig ande stadfäst mig.

14. Docebo iniquos
vias tuas
et impii
ad te convertentur.

Jag ska undervisa orättfärdiga
om dina vägar
och ofromma
skall omvändas till dig.

15. Libera me a sanguinibus Deus,
Deus salutis meæ,

Befria mig från blodet, Gud,
Gud min räddning,

et exsultabit lingua mea
iustitiam tuam.

och min tunga skall jubla
åt din rättvisa.

16. Domine labia mea aperies,
et os meum
annuntiabit laudem tuam.

Herre, öppna mina läppar,
och min mun
skall förkunna ditt lov.

17. Quoniam si voluisses
sacrificium, dedissem utique,
holocaustis non delectaberis.

För om du velat ha offer,
skulle jag gett det ovillkorligen,
brännoffer behagade dig inte.

18. Sacrificium Deo
spiritus contribulatus,
cor contritum et humiliatum
Deus non despicias.

Ett offer till Gud
är en krossad ande,
Gud föraktar inte
ett krossat och förnedrat hjärta.

19. Benigne fac Domine
in bona voluntate tua Sion,
ut ædificentur muri Jerusalem.

Gör väl, Herre
i din välvilja med Sion,
så Jerusalems murar kan byggas.

20. Tunc acceptabis sacrificium
iustitiæ oblationes et holocausta,
tunc imponent
super altare tuum vitulos.

Då skall du acceptera offer
av rättvisa, gåvor, och brännoffer,
då ska man lägga
kalvar på ditt altare.

*Miserere mei, Deus,
miserere mei.*

*Ha förbarmande med mig, Gud,
ha förbarmande med mig.*

TORNBÅGENS NORRA SIDA

Helgonet till höger, hon med hjulet, är Katarina av Alexandria, som firas den 25:e november.

Att många helgon är mytologiska, som t ex Kristoffer, eller försetts med mytologiska historier, som Sankt Göran, var inget problem på medeltiden. Katarina av Alexandria blev utesluten ur katolska kyrkan efter Andra Vatikankonciliet på grund av hennes mytologiska status, men återinfördes senare tack vare hennes popularitet.

I början av 300-talet, när hon var 18, och mitt under den Diokletianska förföljelsen av de kristna, besökte hon kejsar Maxentius för att få honom att sluta med dessa förföljelser. Han blev bedårad av hennes skönhet och mod, och sände bud efter rikets femtio visaste filosofer, att omvända henne från kristendomen. Istället överbevisar hon dem så de omvänds och omedelbart avrättas av Maxentius. Hon binds och slängs i fängelse för att svälta ihjäl, men matas av en duva. Hon skall rådbråkas²¹ på det berömda hjulet, som naturligtvis går sönder. Hon

21 Plattyska. "Råd" = hjul, jfr tyska "Rad" och svenska "ratt". "Bråka" =

halshuggs, vilket är det enda som biter på en kristen martyr, och hennes kropp förs av änglar till Sinai berg, där hennes kloster nu är.

Hon är intressant på flera sätt. Hon identifieras med jungfru Maria, och ingår - i likhet med henne i egenskap av vår Moder kyrkan - äktenskap med Jesus i himlen. Hon kan därför avbildas som drottning med Jesusbarnet på sitt knä. Hon identifieras också med Hypatia, och kan vara en kristen omtolkning av historien om henne²².

På medeltiden, när en kör skulle börja sjunga, så tog man inte ton från något instrument, utan den person som kallades *precentor* (eg. *pre-cantor*) eller *paraphonist* (bägge orden betyder *försångare*), började sjunga, *intonerade*, sången, varvid de övriga i kören eller församlingen hängde på. De här små intoneringarna blev snart föremål för små improvisationer av körens solister, och de utvecklades till en slags koralförspel i den stil som kallades *organum*.

I Uppsala domkyrkas korstadga författad 1298 på Nereus, Achilleus och Pancratius dag, dvs 12:e maj²³, bestämmer ärkebiskopen Nils Alleson att de som sjunger organum ska få dela på ett öre, om den sammanlagda kollekten uppgår till så mycket, annars får de hålla tillgodo med det som kom in. Musiken hade man antagligen fått med sig från Paris dels via det pågående kyrkobygget, och dels via alla de som åkte till Paris för att studera vid denna tid²⁴, men kanske framför

bryta, jfr tyska "brechen" och svenska "bräcka".

22 http://en.wikipedia.org/wiki/Catherine_of_Alexandria#History_and_veneration
http://en.wikipedia.org/wiki/Hypatia_of_Alexandria#Antiquity_to_the_Age_of_Reason

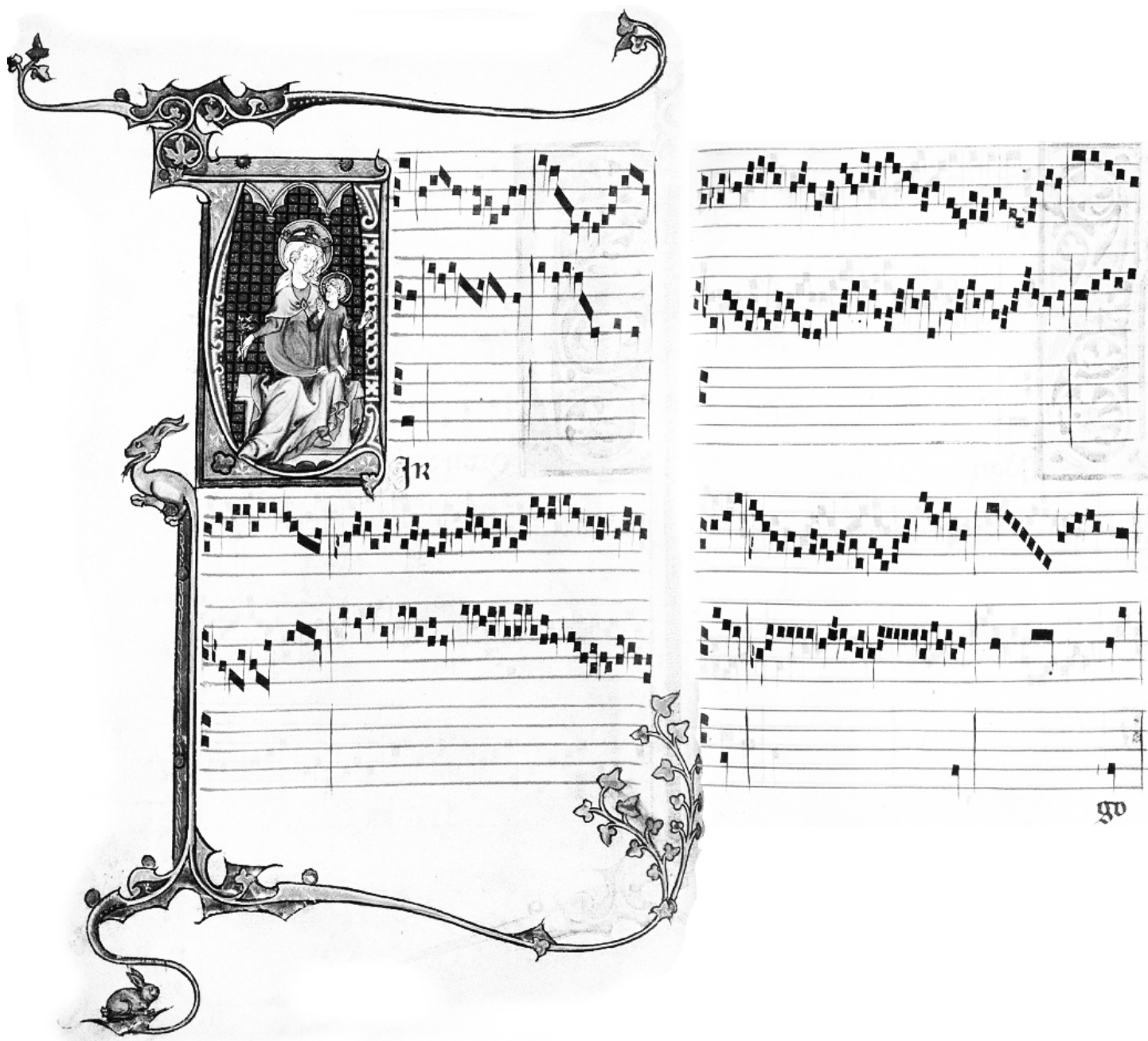
23 <http://fmpro.ra.se/ra/medeltid/pdf/1791.pdf>

<http://62.20.57.212/ra/medeltid/FMPro?-db=hk.fp5&-format=detail.html&-recid=34431&-find=>

24 http://sv.wikipedia.org/wiki/Andreas_And

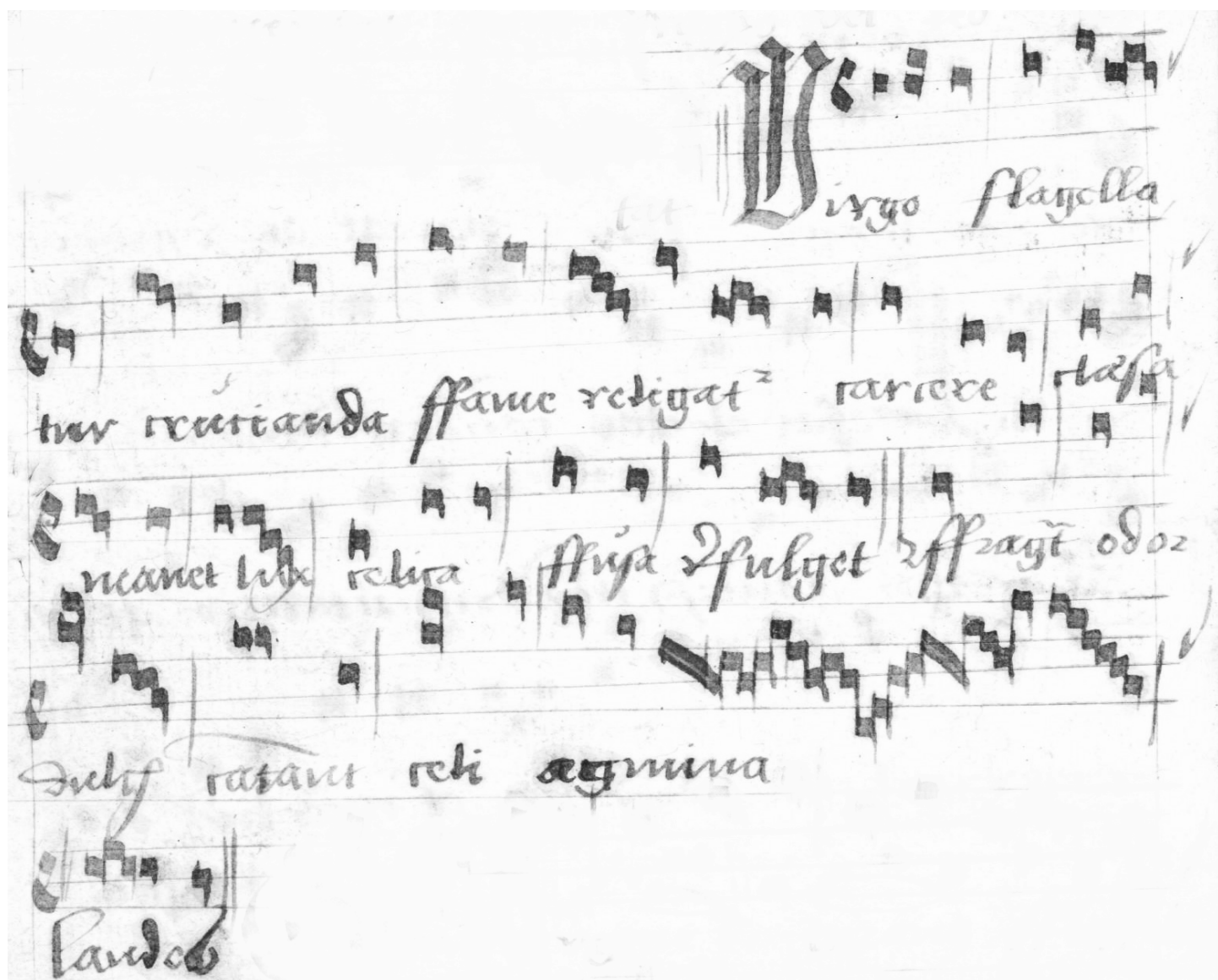
allt genom biskop Nils själv, som ju studerat i Paris. Endast ett fåtal fragment överlevde reformationen.

Vi kommer nu att sjunga början av responsoriet “Virgo flagellatur” ur bygdeåboken, och med festlig intonation som återfinns i flera franska manuskript. Denna sägs vara komponerad av Perotinus, kantor i Notre Dame runt 1200.

(Intonationen, “Virgo” till responsoriet om Katarina av Alexandria från *Montpellier, Bibliothèque Inter-Universitaire, Section Médecine*,

H196, ett franskt manuskript från ca 1300)

Virgo flagellatur	Jungfrun piskas.
crucianda fame religatur	För att plågas ihjäl ²⁵ av svält bakbinds hon.
carcere clausa manet	I fängelset förblir hon instängd.
lux celica fusa refulget	Ett himmelskt utgjutet ljus återskiner.
fragrat odor dulcis	En ljuv lukt doftar.
cantant celi agmina laudes	En himmelsk härskara sjunger lovsång.

25 Eg. "korsfästas".

TORNRUMMET, ÖSTRA VÄGGEN

Ovanför ingången till kyrkan

Bröllopet i Kana (Joh. 2:1-11).

Vi började med Epifania, och avhandlade två av dess “mirakler”, de tre vise männen och dopet i Jordan, och nu kommer det tredje, bröllopet i Kana. Det är värt att notera att vattnet som förvandlades till vin inte var dricksvatten utan tvättvatten, och att detta hängde samman med judarnas hårda och detaljerade syn på renhet och orenhet som är belagd på många ställen i Bibeln. Undret består alltså inte i att Jesus förvandlar en dryck till en annan, utan att han förvandlar något som har med smuts och orenhet att göra, till något som har religiösa, liturgiska och kultiska implikationer: Vinet ingick ju som integrerad del i agapemåltiden och eukaristin.

Följande lilla antifon ur Västeråsgradualet skall sjungas till nattvarden söndagen efter epifania. Den är egentligen inte avsedd att framföras som en dialog, utan de olika personerna gestaltas istället av att deras repliker är melodiskt olika, vilket är ovanligt i medeltidsmusik: Jesu replik är sagd på en låg ton med försiktig melodik, medan värden ropar högt och nästan upprört.

Dicit dominus

Herren sade:

implete hydrias aqua
et ferte architriclino

“Fyll vattenbehållarna med vatten
och bär (det) till värden.”

dum gustasset architriclinus
aqua vinum factum
dicit sponso

När värden smakat
vattnet som blivit vin
sade han till brudgummen:

servasti vinum bonum
usque adhuc

“Du har sparat det goda vinet
tills nu!”

hoc signum
fecit ihesus primum
coram discipulis suis

Detta tecken
var det första Jesus gjorde
bland sina lärjungar.

TORNRUMMET, NORRA VÄGGEN

Till vänster om föregående scen

De visa och fåvitska jungfrurna (Matt. 25:1-13).

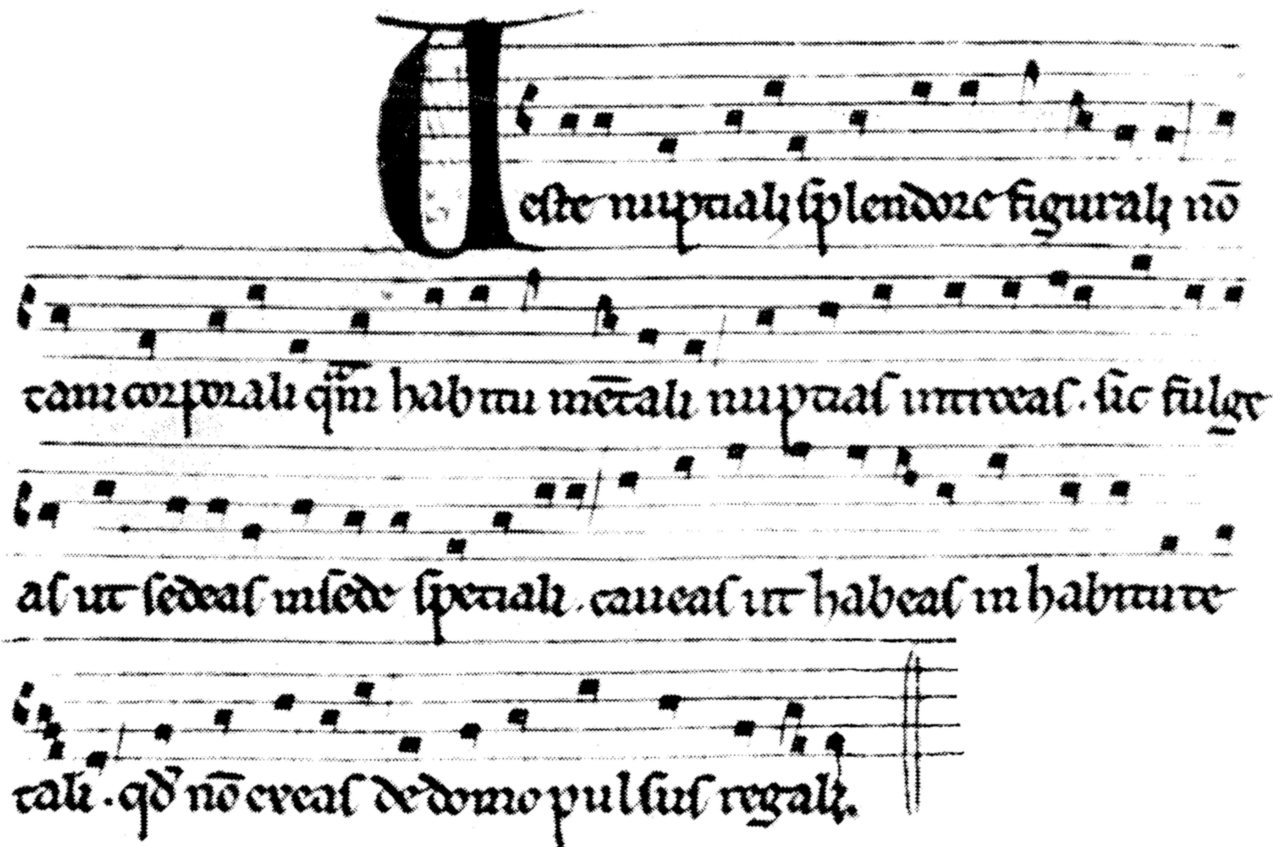
Enligt Bibel 2000 har jungfrurna en slags marschaller, skålar som fylls med olja, är avsedda att sättas på stänger, och med veckar av tyg, och det kan stämma med bilderna i Husby-Sjutolfts kyrka. Det som ser ut som lågor är alltså i själva verket vekarna, som inte tänts än. De som står till höger håller dem uppochner för att visa att skålarna är tomma.

Liknelsen kommer mitt i ett tal om den yttersta domen, som kommer nu närsomhelst, och det gäller att vara beredd ("Den som är på taket ska inte gå ner och hämta vad han har i huset, och den som är på åkern ska inte vända tillbaka och hämta sin mantel", Matt. 24:17-18).

Det har observerats att denna liknelse inte har riktigt samma kvalitet som många andra: Varför tog de fåvitska inte med sig olja? Det är en dygd att dela med sig, så varför ska det vara så svårt för de visa att göra det nu, bara lite grann för syns skull? Hur kommer det sig att de visa, som dessutom tagit med sig oljekrukor, bara tagit med sig precis

så mycket som räcker till att tända en marschall, men inte mer? Varför finns inte någon olja hos brudgummen? Varför kan han inte släppa in de fåvitska när de varit och köpt olja? Vilken är relationen mellan jungfrurna och brudgummen egentligen? Är det polygami? Alla dessa frågor har gett upphov till många olika tolkningar om främst vad denna olja är, vilket starkt bidragit till liknelsens popularitet.

Till de fåvitska jungfrurna finns ett litet kyrkospel som tar fasta på typologin att det är Jesus som är brudgummen, vilket ju inte riktigt var vad han själv menade. Vi kommer dock att sjunga en sång av en av det tidiga 1200-talets absolut mest kända samhällssatiriker och visdiktare, Philip Kanslern²⁶. Den utgör egentligen slutet på en längre sång, *Dic Christi veritas*, som frågar sig vart sanning och kärlek tagit vägen i världen.

26 http://en.wikipedia.org/wiki/Philip_the_Chancellor

1.

Veste nuptiali
splendore figurali
non tam corporali
quam habitu mentali

I bröllopskläder,
med fantastisk figur,
inte så mycket kroppslig
som mental hållning,

nuptias introeas
sic fulgeas
ut sedeas
in sede speciali

till bröllopet får du gå in.
Så skall du glänsa,
så att du får sitta
i det speciella sätet.

caveas
ut habeas
in habitu te tali

Se upp
så att du håller dig
i sådant skick

quod non exeas
de domo pulsus regali

att du inte åker ut,
utstött ur det kungliga huset.

2.

Virgo clamat foris
in tenebris meroris
vana vox clamoris
non est mentis sed oris

Jungfrun ropar ute
i sorgens mörker.
Ropets fåfängliga röst
är ej själens utan munnens.

ei clausa ianua
nam fatua
cum vacua
stat lampade splendoris

Åt henne, en stängd dörr,
ty dåraktig
med en tom
ljuslampa står hon.

non sua
 sat mutua
 prudens plena timoris

[Eftersom] hennes inte
 räcker att låna ut,
 är den förutseende full av fruktan

ne residua
 non sufficiens liquoris

att inte återstoden
 av vätskan ska räcka.²⁷

3.

Germen sine flore
 famis sine dulcore
 vas sine liquore
 vox est sine stentore

Ett frö utan blomma,
 hunger utan sötma,
 en vas utan vätska
 är en röst utan Stentor²⁸,

sed que cum lampadibus
 ardentibus
 in manibus
 in operum candore

men de som med lampor
 brinnande
 i händerna
 i gärningarnas glans

foribus
 patentibus
 intrant absque clamore

genom dörrar
 som är öppnade
 träder in utan rop,

cibus talibus
 refici mente

maten åt dem
 är vederkvickelse åt själen,

non ore

ej åt munnen.

27 Den förutseende jungfrun är rädd att hennes egen olja inte skall vara tillräcklig, och att den därigenom ännu mindre skall gå att låna ut.

28 Han med stentorsstämman, ni vet.

DAGENS NAMN: BRYNOLF

Dagens namnsdag har Brynolf, och det är efter Brynolf Algotsson som var biskop i Skara 1278-1317. Han räknas som en av medeltidens stora författare, och är känd för att ha skrivit officier, dvs kompletta liturgicykler med text och musik för hela dygnet, till bl a Helena, Eskil och törnekronan.

Idag är hans translationsdag, dvs den dag då man som förberedelse för hans helgonförklaring gjorde en ny begravning av honom på ett mer ståndsmässigt sätt, i lokaler avsedda att dra till sig pilgrimer och andra besökare, vilket skedde med påvens tillstånd i Skara domkyrka 16:e augusti 1492²⁹ med stor pompa och ståt: Sverige skulle få ett nytt helgon (det fanns ju tidigare bara ett, och det var Birgitta). Nå, därav blev intet, ty däremellan kom reformationen, men innan dess hann han bli förärad ett officium av Brynolf Gerlaksson, biskop i Skara 1478-1505, och ur detta är morgonhymnen till höger. Denne däremot var ingen författare, så detta officium kan enligt uppgift inte mäta sig med de som Brynolf Algotsson själv skrivit.

29 Enligt Calendarium Upsalense skulle han firas 17:e augusti istället, och det utan att den 16:e skulle kollidera med något annat. Nåja, det kanske står fel.

Aurora lucis rutilat
 dans terris rorem cælicum
 quando Brynolphus vigilat
 super gregem dominicum

Sed cæci suo scelere
 præclari viri merita
 non potuerunt cernere
 stant ergo sic abscondita

Donec ex visionibus
 tanta datur audacia
 Birgittæ iam poscentibus
 deum pro sua gratia

Surgunt nova miracula
 lumenque latens panditur
 a diversorum macula
 morborum plebs eripitur

Sit tibi laus o trinitas
 pro tui servi gloria
 duc nos per rectas semitas
 ad veræ lucis gaudia.

Amen.

Ljusets morgonrodnad skimrar,
 givande jordarna himmelsk dagg
 då Brynolf vakar
 över Herrens hjord.

Men blinda av sin synd
 kunde de inte erkänna
 den lysande mannens förtjänst,
 den var sålunda fördold

tills ur visioner
 givna av djärvheten
 hos Birgitta, för de som sökte
 Gud, genom hans nåd

uppstiger nya mirakler
 och det gömda ljuset öppnas.
 Från olika skador
 av sjukdomar räddas folket.

Lov åt dig, O treenighet,
 för din tjänares äras skull!
 Led oss på rätta vägar
 till det sanna ljusets glädje.

Amen.

Sjög gjorde "*Pisces Dei*", Guds fiskar. I Nya testamentet finns en utvecklad fisksymbolik av osäkert ursprung: "Jag ska göra er till människofiskare" säger Jesus, och använder fisken som symbol vid flera tillfällen: "Med himmelriket är det också som när man lägger ut ett nät i sjön och får fisk av alla slag i det.", "Finns det någon far ibland er som ger sin son en orm när han ber om en fisk?", de underbara fiskafångena i Luk 5 och Joh 21 ("Den natten fingo de intet", ni vet) som handlar om hur man ska missionera, den mystiska fisken med silverpenning i munnen i Matt 17:27, eller när han utfodrar femtusen med fem bröd och två fiskar, resp fyratusen med sju bröd och några fiskar.

Efter detta fick fisksymbolen en än större betydelse hos de kristna. Tertullianus sade c:a år 200 att vi kristna är små fiskar eftersom vi är födda i vatten, alltså pånyttfödda genom dopet. Och när man upptäckte att om man sade "Jesus Kristus, Guds Son, vår Frälsare" på grekiska, "Iesous Christos Theou Yios Soter" och tog första bokstaven i varje ord, så fick man ordet *Ichthys* som betyder "fisk", så var lyckan gjord. Eftersom ett grekiskt litet "a", alfa, ser ut som en liten fisk, och Jesus sade att han var "alfa och omega" så blev glädjen än större. De tidiga kristna i Rom lär således ha klottrat "lilla a" lite här och var, i katakomber och annorstädes.

Måndagen den 24:e augusti 2009 kl 19.00 sjunger vi i Solna kyrka, till den *Ars moriendi*, "Konsten att dö", som det finns fragment av i dess vapenhus. Dessutom finns vi på <http://paradox.provocation.net/medeltid/index.htm>